

KIBRISLI KADINLAR ARASINDA: GÖRÜNMEYENİ ORTAYA ÇIKARMAK VE GÖRÜNENLE BAĞLANTISINI KURMAK

Maria Hadjipavlou*

Çeviri: Ayten Sönmez

Maria Hadjipavlou, milli davanın her türlü davanın önünde geçtiği çatışma toplumlarında, kadın meselesinin ve kadınların genellikle sessizleştirildiğini vurgular. Çalışmasında, koordinatörlüğünü yürüttüğü 11 aylık bir projeye dayanarak Kıbrıslı kadınların yaşamlarını ve arzularını yansıtmakta ve bunları çözümlenmeye yönelmektedir. Yazar, bu projenin çeşitli safhalarına sadece kadınların dahil edildiğini ve bu yöndeki tercihin yönetsel, kişisel ve politik amaçlar doğrultusunda şekillendiğini belirtir: Yönetsel amaç bilgi üretmek, kişisel amaç kadınlar arasında güçlenmek ve bağlantı kurmak, politik amaç ise kadınların seslerinin ve ihtiyaçlarının karmaşıklığını açığa çıkarmaktır. Makale ayrıca, farklı cemaatlerden –Rum, Türk, Marunî, Ermeni ve Latin- kadınların arzularındaki benzerliklere ve ayrıntılara ışık tuttuğu gibi bazı büyük temaları ve çelişkileri de tartışmaya açar. Yazar, son bölümde, kadınların seslerine ve deneyimlerine dayanarak, uygulanabilecek bazı politikalara dair önerilerde de bulunur.

Giriş*

1993 yılında Kıbrıslı Türk bir gazeteci benimle kadın sorunları üzerine bir röportaj yaptı. Bölünmüş Lefkoşa'da tampon bölgedeki (ya da ölü bölgede) Ledra Palas Oteli'nde buluştuk. Diğer meselelerin arasında bana Kıbrıslı Türk kadınların yaşamları ve mücadeleleri hakkında ne bildiğimi sordu. İngiltere'den, Birleşik Devletler'den, Kuzey İrlanda ve Filistin'den kadınların mücadelesi hakkında, bir taş atımı yakınlığında ama bir o kadar uzakta yaşayan Kıbrıslı Türk kadınları hakkında bildiğimden fazlasını bildiğimi söyleyerek yanıt verdiğimi anımsıyorum. Aynı şey onun Kıbrıslı Rum kadınların yaşamlarına duyduğu ilgi için de geçerliydi.

Bir yıl sonra, 1994'te, bu bilgi eksikliğinin utancı içinde, her iki toplumun kadınlarıyla sürdürülecek bir pilot çalışma yapmaya karar verdim; bu çalışmada kimlik, çatışma, kadınların barış mücadeleleri konularına eğilinecekti. Bu çalışmanın her iki toplumun kadınlarıyla ilgili yeni bir ses ve bilgi üretecek geniş bir araştırma projesi olmasını umuyordum. Daha sonradan bu bölünmüşlüğe karşı bir anlayış köprüsü kurma çabalarımızda yakın bir arkadaşım olacak, şair ve barış aktivisti Kıbrıslı Türk bir kadını, Neşe Yaşın'ı bulmam büyük bir şanstı. Pilot çalışmayı Güney'de Kıbrıslı Rum kadınlarla

tamamladım. Neşe, Kuzey’de 120 anketten çok azını doldurabilmişti ve daha fazla anket elde edebileceğini ummuyordu. Bunun nedenini sorduğumda bazı Kıbrıslı Türk kadınların anketleri doldurma konusunda isteksiz olduklarını, kimilerinin kocalarının ve babalarının anketleri cevaplamalarını engellediklerini hatta kâğıtları yırtıp çöpe attıklarını öğrendim. O zaman fark ettim ki, bu durum sadece zamanlama ya da insanların bu duruma hazır olup olmamaları ile ilgili bir sorundan kaynaklanmıyordu. Kadın sorunları üzerine ikitoplumlu araştırma onaylanmıyordu, aynı zamanda çatışmalı bir toplumda tehdit olarak algılanıyordu. On yıl sonra araştırma sonucundaki bazı saptamalarımız Kıbrıs’taki bütün cemaatlerin kadınlarının hem evlerinde hem de kamusal hayatta ataerkinin egemenliği altında olduğunu hâlâ gösteriyordu (Hadjipavlou, 2004).

2003’te sadece Kıbrıs’taki iki büyük toplumu değil, bütün Kıbrıs cemaatlerini –Rum, Türk, Marunî, Ermeni ve Latin- kapsayan, Kıbrıslı kadınların yaşamları üzerine geniş bir çalışma yapma arzumuzu fark edebildik. Bu bize toplumumuzun daha hoşgörülü ve kadınların seslerini ve sorunlarını duymaya daha hazır olduğunu mu gösteriyor? Ya da Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne girmesi konusunda siyasi havanın değişmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda uyum yasalarının çıkmasının toplumsal cinsiyet meseleleri üzerine kamusal bir tartışmaya ve dolayısıyla da akademik araştırmaya olanak sağladığını mı gösteriyor? Her iki durum da etkili olmuş olabilir.

Bu makale, *tüm* Kıbrıs cemaatlerinden kadınların deneyimleri, sesleri ve arzuları üzerine bir çalışmanın önaraştırma kısmının bir parçasını çözümlemektedir. 2003’teki araştırma projemizin genel bulgularından bir tanesi gösteriyor ki, tüm Kıbrıs cemaatlerindeki kadınlar kendilerini kamusal ve özel yaşamlarında modernite ve gelenekselciliğin birbirine girdiği geçişken bir bağlamda buluyorlar. Bu durum görüştüğümüz kadınların farklı konularda kendilerini ifade ederken gösterdikleri çelişkileri, kafa karışıklıklarını ve ikircikli düşünceleri açıklayabilir. Kıbrıs’ta kadınların toplumsal cinsiyet meseleleri konusunda eğitim düzeyleri ve toplumdaki yaygın erkek egemen kültüre karşı duyarlılıkları oldukça düşük (Hadjipavlou, 2006). Öte yandan, ezilmelerine eleştirel yaklaşan ve çıkış yolu arayan kadınlar varken bir kısmı da bilinçli bir biçimde toplumsal baskılara itaat ediyor.

Çatışmalı bir toplumda, “milli dava” tarihsel olarak kadınların sorunlarını, seslerini ve farklı deneyimlerini gölgeliyor ve geri planda bırakıyor (Hadjipavlou, 2006; Sharoni, 1995). Bu çatışma, cinsiyetsizmiş gibi görülüyor; yani kadınların ve erkeklerin bu çatışmayı deneyimlemeleri aynıymış ya da farklı deneyimler de çatışmayla ilgisizmiş gibi algılanıyor. Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarında adalet, saygı ve tanınma için “düşmanla” savaşıma görevi

ile ilgili resmi eril söylemlerin hâkimiyeti, Kıbrıslı Rum ve Türk kadınlarının etnik ve milli görev rollerini içselleştirmelerini sağlamaktadır (Anthias, 1989). Dolayısıyla, birçok kadın, tam katılımcı ve toplumsal eyleyen olma haklarını göz ardı ederek toplumun kendilerinden beklediğini yapıyor. Adada feminist hareketin olmaması da eril politik söylemlerin içselleştirilmesine yardımcı oluyor. Zaten tüm kadın kurumları siyasi partilerle ve partilerin siyasi gündemleri ve ideolojileriyle ilişkili durumda. Bu tür bir ortam, bugüne kadar Kıbrıslı kadınların yaşadığı çeşitli seviyelerdeki karmaşayı, şiddeti ve çelişkileri açıklayabilir.

2003'teki çalışma, kadınların eğitiminin hâlâ, kadınların öncelikle aile, ev ve bakımla ilgili olduğu toplumsal olarak belirlenmiş rollere bağlı olduğunu gösteriyor. Öncelikler sıralamasında kariyer en sonda geliyor; halbuki erkekler kariyerlerini listenin en başına koyuyorlar. Kadınların uzun yıllar yüksek öğrenim görmesinin kariyerlerine çok düşük olmaları ve böylece ailelerini ihmal etmeleri anlamına geldiği algısı hâlâ varlığını sürdürüyor (EDI, 2006).

Çoğu zaman kadın üniversite öğrencilerimin, ailelerinden ya da dış çevreden edindikleri bu düşünceleri içselleştirerek ifade ettiklerini duyuyorum. Anneler kızlarının eğitimlerini sürdürmelerini desteklemiyor; çünkü onlara göre, evlendiklerinde nasılsa bu eğitime ihtiyaç duymayacaklar. Her ne kadar istatistiksel olarak bugünün genç kadınları annelerine ya da büyükannelerine göre çok daha fazla eğitim alsada bir bakıma kadınların ne kadar eğitim alması gerektiğine dair görünmez bir tavan hâlâ söz konusu. “Yeterince okudun, artık evlenme vaktin geldi” şeklindeki bu tutum, toplumsal cinsiyet anlayışıyla şekillenen eğitim hakkı ve kadınlar için toplumsal olarak belirlenmiş rollerden doğuyor. Toplumsal tarih, bize yakın zamana kadar biyolojik olarak “verili” (Sylvester, 1989) olandan biraz fazlası olarak görülen; kadınların tutumları, inançları, “yaşam döngüleri” ve yeniden üretim, aile yapıları ve aşk davranışı gibi tarihsel fenomenleri inceleme ve anlama olanağı sunuyor. Ayrıca, kadınların ataerki düzenin sadece kurbanları olduğu biçimindeki basit görüşün de yerini yavaş yavaş kadınların öznelliği düşüncesine bırakmasını sağlıyor.

Bilmenin Alternatif Yolları

Dünyada kadınların ve erkeklerin deneyimlerini anlamak için toplumsal cinsiyetin analitik bir araç olarak kullanılması, akademisyenler, aktivistler ve siyaset üretenler arasında hem kuramsal hem de pratik tartışma açılmasını sağladı. Kadınlar akademiye girdikleri andan itibaren zekâ ve karakter özellikleri konularında cinsel kutuplaşmayı öne süren inançları incelemek ve bunları kırmak için yollar aradılar. Tarihsel olarak, kadınların zihinsel

potansiyellerinin duygusal kapasitelerinin gelişimiyle azaldığı ve erkeklerin duygusal menzillerinin gelişiminin zihinsel işleyişe zarar verdiği iddia ediliyordu (Belenky vd., 1986). Bu iddia bugün, özellikle Batı'da bazılarıımıza komik gelebilir; fakat bu iddianın bazı unsurları bugünlerde sadece Kıbrıs'ta değil başka yerlerde de hâlâ varlığını koruyor. Örneğin, Mathiopoulou'nun (1995) belirttiğine göre Almanya'da hâlâ bazı üniversite profesörleri kadın bir doktora adayına doktora çalışmalarını sürdürmemesini salık veriyorlar; çünkü evlenip bir aile kurduktan sonra, yakında gerçekleşecek biyolojik engeller nedeniyle akademik niteliklerini kullanamayacağını düşünüyorlar.

İnsan deneyimi toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiştir ve bu anlayış, kadınların yaşamlarından ve bu yaşamlara verilen cevaplardan doğan feminist kuramın radikal imalarının merkezinde yer alır. Toplumsal cinsiyetin etkisinin kabul edilmesi, dişil deneyimin önemine vurgu yapmak feminist araştırma ve düşüncenin en önemli genel temelini oluşturur. Kadınların seslerine kulak vermek, kadınların yazdıklarını çalışmak ve kadınların deneyimlerinden bir şeyler öğrenmek, dünyayı algılayışımızı feminist bir şekilde kurmamız için büyük önem taşır. Diğer şeylerin arasında, kadınların kişisel anlatıları, kadınların hem gündelik yaşantılarında hem de bir ömür boyunca sahip oldukları “olağandışı” toplumsal cinsiyet konumu ile uzlaşmalarının hikâyeleridir (Personal Narrative Group, 1989, ss. 4-5).

Dolayısıyla feminizm içinde metodoloji önem taşır ve bilgi ile iktidarın kesişimini anlamak ve açığa çıkarmak için anahtar konumundadır. Kadınların hikâyeleri ve kişisel anlatıları; bugün yeni yöntemlerin ortaya çıkardığı, günümüz kadın hareketinin politik perspektifi ile metodolojinin etkileşiminin bir sonucu olan ve yeni bir toplumsal tarih vurgusu yapan yeni bir kadın tarihi ile birlikte oldukça geçerli bir çalışma alanı oluşturuyor. Sandra Harding'e (1986) göre kadınlar için kendi deneyimlerini “kendi koşulları içinde” adlandırmak ve anlatmak çok ciddi bir bilimsel ve epistemolojik eylemdir. “Marjinalleştirilmiş gruplar kendileri için deneyimlerini adlandırma *mücadelesi* vermelidirler. Bunu, egemen grupların doğuştan (ya da psikanaliz kuramcılarına göre en azından çocuklukta) elde ettiği öznellik ve tarihsel faillik olanağını elde etmek için yapmalılar (s. 103).

Araştırma Projesi - Birlikte Çalışmanın Yöntemi ve Yolları

Kendi başına öncü bir çalışma olan ve geniş küresel ölçekte kadınların meselelerini ve deneyimlerini, araştırma çalışmaları içinde yer alan “Kıbrıs Cemaatlerindeki Kadınlar” üzerine araştırma projemize başladığımızda, ikili kavramların ötesindeki gerçeği bütün karmaşıklığıyla gördük. Hem “sert” hem de “yumuşak” yöntemleri kullandık ve her ikisinden

de olumlu öngörüler elde ettik. Burada atıfta bulunduğum veriler ve genel gözlemler hem niteliksel hem de niceliksel yöntemlere dayanmaktadır.

Kıbrıs gibi ataerkil bir toplumda, her iki cins de farklı rollerle sosyalleştirilmiş ve farklı değerlerle bağlantılandırılmışlardır. Her iki cinsin de toplumsal olarak şekillenmiş rollere, toplumsal cinsiyet stereotiplerine ve beklentilerine göre davranması umulur. Buna ilaveten, her cinsiyetin hareket edebileceği ve kendini gerçekleştirebileceği alan da toplumsal olarak belirlenmiştir; öyle ki, özel alan kadınla, kamusal alan erkekle özdeşleştirilmiştir (Tickner, 1992). Bir toplumsal cinsiyet -ki genelde bu kadındır- bir alandan diğerine geçerse ya da her ikisinde birden var olmayı seçerse, toplumsal bir “rahatsızlık” yaratılır ve sonuçta ortaya çıkan toplumsal sorunlardan bu “anormallik” sorumlu tutulur. Evin dışında çalışmak için ev içindeki görevlerini terk eden kadınlar nedeniyle antisosyal çocuk davranışlarının oluştuğu, boşanma oranlarının ve ihanetin artmasının nedeninin kadınların ekonomik özgürlüğünü kazanması ve kendileri için kariyer yaratma hevesi olduğu yorumlarına sıkça rastlarız.

Kamusal alanın özel alandan ayrımı aklın bedenden ayırımına yol açar, ki buna uygun olarak kadınlar doğa ile, ölümlü ve yozlaşmış olanla; erkekler ise medeniyetle, yani ölümsüz ve önemli olanla özdeşleştirilir. Böyle bir ortamda, her iki cinsiyet de kaybeder (Janeway, 1971; Ortner, 1994). Her iki cinsiyet de geniş bir seçenek yelpazesinden ve ayrılık ve karşıtlık yerine çok çeşitli bağlantılarla yapılandırılmış bir topluluk içinde saf bir gelişmeden yoksun kalır.

Ataerkil bir toplumda değerler sisteminde de bir hiyerarşi yaşarız. Buna göre, bağlantı; özen; bağlantısal, bağlamsal, bütünleştirici ve yaşamı onaylayan bir bilinç yaratma gibi feminist değerler rekabet, güç kullanımı, rasyonellik, dikkafalık, hırs ve verimlilik gibi erkeklerce üretilen özelliklerden daha aşağı ya da daha az önemli görülür. Dolayısıyla, bell hooks’un (2000) iddia edebileceği gibi yapıyı değiştirmek yeterli değildir. Egemen değerler sistemini de değiştirmemiz gerekiyor.

Burada bahsettiğim araştırma projesini tamamlamamız 11 ay sürdü ama belirtmiş olduğum gibi, bu proje fikri 10 yıl öncesine dayanıyor. Zamanlama ve sosyopolitik koşulların olgunlaşması, bölünmüş toplumlarda kadınların yaşamlarının çeşitli evrelerini araştırmada büyük rol oynuyor. Bu projenin en önemli amacı görünmeyeni yüzeye çıkarmak ve sessizleştirilmişlerin sesini duyurmak; yani buradaki çabamız hem devletin kadınların seslerini marjinalleştirmesine karşı çıkmak hem de öteki ötekileri, örneğin resmi açıklamalarda rastlanılan “ikitoplumlu” söylemi içinde görünmez kılınan küçük “dinsel topluluklar”ı görünür kılmak. Projenin koordinatörü ve bünyesinde bu araştırmayı

yürüttüğümüz, kâr amacı gütmeyen bir STK olan Kıbrıs Barış Merkezi'nin başkanı olarak, Kıbrıslı tüm cemaatlerden STK'larla ilişkiye geçmeden bütün cemaatlerden kadınlar üzerine bir araştırma yapılabileceğini düşünemem. İçerme/dışlama meseleleri Kıbrıs'ta politik bir mevzu olmuştur. Ayrıca, Kıbrıs'ın etnik kimliklerinin ikitoplumlu algılanışına da karşı durmak istedim. Dolayısıyla, ortak çalışma yürütülen diğer dört STK'yı da davet ettim. Bunlar, Kıbrıslı bir kadın kurumu olan *Hands, Across the Divide* (Sınırı Aşan Eller), *Armenian Relief Society* (Ermeni Yardım Derneği), *Maronits Graduates Association* (Marunî Mezunları Birliği), *Latin Association for Support of Foreign Workers* (Yabancı İşçileri Desteklemek için Latin Birliği).

Başından itibaren hepimizin eşit katılımcılar olduğumuzu hissetmemizi istedim; dolayısıyla da proje önerisi taslağının kopyaları her katılımcıya verildi; ihtiyaçları, amaçları, hedefleri ve diğer fikirleri ortaklaşa tartıştık. Ben, neden sadece kadınlara odaklanmayı önerdiğimi açıkladım. Bütün STK'ların gitgide projeye dahil olmalarıyla benim başlangıçtaki kontrolüm azaldı. Her biri diğerinin gücünü, yeteneğini, kapasitesini ve sınırlarını kabul etti. Böylece liderlik her katılımcı kadın tarafından yürütüldü. Her biri projenin bir kısmının sorumluluğunu aldı ve hepimiz bütünü paylaştık. Çok güçlendirici bir deneyimdi. “Heterarşi” kavramını ortaya koyduk; yani her birimiz yoğun güç sahibiyiz ve bu güç egemen grubun örneğin Kıbrıslı Ruamların dışlayıcı hakkı değil.

Proje onaylandıktan ve Avrupa Birliği'nden fon sağlandıktan sonra düzenli toplantılara katılmak üzere her gruptan bir proje koordinatörü seçtik. Başlangıçtaki toplantıları birbirimizi tanımaya ve soruları oluşturmaya ayırdık. Bu, projedeki en heyecanlı safhalardan biriydi; çünkü samimi bir biçimde her cemaatte kadın meselesinin “görünmeyeni, saklananı” hakkında bilgilendik. Hangi konuların kadınları utandıracağı, neden diğer konuların utandırmadığı ve bunun nedenleri (özellikle cinsellik ve bireysel tercihler) hakkında saatlerce tartıştık. Anket sorularına son halini verme sürecimiz üç aydan fazla sürdü. Aslında her bir anket sorusunun ardında Kıbrıs'ın farklı bir cemaatindeki kadınların toplumsal yaşantısına dair zengin bir hikâye yatıyor. Anket, Kıbrıslı kadınların yaşamlarını geniş bir biçimde kapsayan 59 sorudan oluşuyor.

Neden Sadece Kadınlar?

Çalışmamızda sadece kadınları dinlemeyi seçtik; çünkü Belenky ve diğerlerinin *Women's Ways of Knowing* (Kadınların Bilme Biçimleri, 1986) adlı kitaplarında söyledikleri gibi, “erkek deneyimi o kadar güçlü bir biçimde ifade ediliyor ki, erkeklerin literatüre ve bizim

beyinlerimize kazdığı güçlü şablonları bir kenara atarsak kadınların seslerindeki motifleri daha rahat duyabileceğimize inandık” (s. 9).

Pratik amaçlarımızdan bir tanesi tüm cemaatlerden kadınların kendi düşüncelerini, değerlerini ve seslerini ifade edebilecekleri, bunun yanı sıra kendi içlerindeki ve birbirleri arasındaki farklılıkları fark edebilecekleri güvenli bir düşünme alanı geliştirmektir. Diğer bir amaç politikti: hem kadınlar hem de erkekler tarafından şekillendirilmiş bir dünyada kadınların katılımcı olma hakkı ile ilgili farkındalık yaratmak. Biz, kadınların birbirlerini dinlemesi ve kendi gerçekliğimizi kurmamız için en önemli veri olan deneyimlerimizi yansıtarak bir bilgi oluştuğunu kabul etmek için kadınların kendilerine ait alanları olmasına ihtiyaç olduğuna inanıyoruz. Proje ilerledikçe ve bizler aramızda güven oluşturmaya başladıkça bağlılık seviyesi daha da yükseldi. Ayrıca dayanışma, hoşgörü, destek ve saygı gibi bu projeye meşrulaştırarak topluma aktarmaya çalıştığımız değerlerin çalışma grupları arasında da gelişmesini arzu ettik. Bu projenin sürdürülen çeşitli evrelerine aktif olarak katılan tüm cemaatlerden seksenden fazla kadın arasında bu seviyede bir ilişki kurmayı başardığımızı inanıyorum.

Öğrenme, bağlanma, gerilim ve hayal kırıklığının yanı sıra muhteşem bir zenginlik ve sürprizler bu çalışmanın dinamiklerini oluşturdu. İnanıyorum ki, birlikte çalışmak daha üretken olmak ve hiyerarşik ortamlarda çalışırken yeterince deneyimlediğimiz rekabet ve dışlama gibi duygulardan kaçınmak farklı yeteneklerimizi ve farklılıklarımızı değerlendirme gücümüzü artırdı.

Aşağıda her bir cemaatten kadınlardan oluşan odak grubu tartışmalarında ortaya çıkan seçilmiş bazı tema ve bulguların çözümlemesi yapılacaktır.

Odak Grup Tartışmaları

Her Kıbrıs cemaatinde derinlemesine grup görüşmeleri yaklaşımını kullanarak her cemaatin meşruluğuna ışık tutmak ve belirli konularda birbirlerinin ortaklık ve farklılıklarını takdir etme politikasını geliştirmek istedik. Bilginin sadece rasyonel bilimsel modeller üzerinden üretilmediğini, özneler arası deneyimler ve birbirleriyle ve diğer Ötekilerle etkileşim yoluyla da üretildiğini biliyoruz. Odak grup görüşmelerinde kullandığımız tartışma konuları anket çalışmasında derinlemesine kapsamadı. Odak grup görüşmelerinde özellikle tartışılan temalar şunlardır: kendini tanımlama meseleleri, kadınların diğer kadınlarla ve egemen

toplumla ilişkileri, “geçişler”, Yeşil Hat’tın kısmen açılması ve kadınların Avrupa Birliği’nden beklentileri.

Aşağıda üç grup meseleyi tartışacağım: kendini tanımlama ve “annelik” meseleleri, “geçişler” ve Kadınlar ve Avrupa Birliği. Fakat öncelikle araştırma projesini konumlandırmak istiyorum.

Politik Arka Plan

Projenin uygulamaya konma aşamasında Kıbrıs’taki politik durum değişti. Bu süreç üç tarihi olayı içeriyor: ilk olarak, Kıbrıs Sorunu’na Kapsamlı Çözüm için Annan Planı’nın sunulması (2002); ikinci olarak 16 Nisan 2003’te Kıbrıs Cumhuriyeti’nin AB’ye Katılım Antlaşması’nın imzalanması ve bir hafta sonra 23 Nisan’da adadaki toplumlar arasında bağlantılar ve iletişim sayesinde barışı tesis etme yönünde yeni bir dinamiğin gelişmesiyle Yeşil Hat’tın kısmi olarak açılması. Bu değişimler bağlamında, odak grup tartışmalarında bu meselelere değinmenin çok önemli olduğunu düşündük. Kıbrıs sorunu bağlamında tüm bu tarihi anların hem cemaat düzeyinde hem de insanların kişisel yaşamları üzerine etkisi çok büyüktü.

Çözümleme

Kadınların sesleri, biyografileri, yaşam hikâyeleri “kendi”nin kurulması sürecini gösterdiği için bu anlatılar, toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş kişisel kimliğin incelenmesinde zengin kaynaklar olma potansiyeli taşıyor (Personal Narrative Group, s. 5). Bunun yanı sıra, kadınların kişisel anlatıları toplumsal cinsiyetin oluşumunda birey ile toplum arasındaki etkileşimi incelemek için de çok önemli bir başlangıç noktası.

Bütün odak gruplarından bütün materyal/ metinlerin kayıtlarını aldıktan sonra tartışmalarda açığa çıkanları geniş tematik kategorilere ayırmaya çalıştık. Bazı meseleler ortaktı; örneğin, dinin ve kilisenin kadınların yaşamındaki rolü, dış otoritelerin toplumsal baskıları, AB ile ilgili bilgisizlik; bazı konular ise bazılarında daha az önemli geliyordu; örneğin, ekonomik kalkınma meselesi Kıbrıslı Türk kadınları için hayati önem taşıırken diğer cemaatler için o kadar da acil değildi.

Kadınlar, Kişi ve Annelik

Akdeniz kültüründe kadınları kendileri hakkında konuşurmak, onlara kendi hikâyelerini ve kim olduklarını, ne istediklerini ve başarılarını anlattırmak genellikle zordur. Bunun nedeni topluma ve toplumsal kimliğe bireysellikten daha çok vurgu yapma eğiliminde olmamız. Birey gruba aittir. Bu durum toplumsal cinsiyet yönünden sosyalleşmeye de yansımaktadır. Bu sosyalleşme, “kendimiz hakkında çok az konuşma”mızı teşvik eder; konuştuğumuzda ise uygunsuz biçimde egoist ve benmerkezli olmakla suçlanırız. Bu sosyalleşme ile ilgili başka bir açıklama da şudur: Kadınlardan daha az konuşması ve daha çok dinlemesi ve özerk bireyler olarak kendi ihtiyaçları ve kişisel gelişimlerinden başkalarının (babalar, erkek kardeşler, kocalar, çocuklar, ebeveynler, cemaat, ulus, vs.) ihtiyaçlarını karşılamaya ve onları bakmaya odaklanmaları beklenir. Kıbrıs Latin cemaatinden bir katılımcımız bu durumu şöyle ifade etti:

Kendim hakkımda konuşmak çok zor; çünkü bunu yapınca ya hor görülürsünüz ya da çok kibirli. Genel olarak, her kim kendini överse ayıplanmayı hak eder diye biliyoruz. Dolayısıyla çok konuşmaktansa birkaç kelime söyleyecek biçimde büyütüldük. Çünkü kendiniz hakkında söylediğiniz her şey önemsizdir...

Latin grubundan birçok kadın kendileri hakkında aynı tereddütle konuştular; fakat öğrenme ve bilgi üretimi sürecinde kişisel hikâyenin önemini vurguladığımda ve onları teşvik ettiğimde daha kolay açıldılar. Marunî grubunda da aynı tereddütle karşılaştık; fakat onların direnişini kırmak daha kolay oldu. Kıbrıslı Ermeni ve Rum grupları ise kendileri hakkında konuşmaya daha istekliydiler. Kıbrıslı Türk kadınlar ise kendilerini Öteki ve toplumsal sistemle bağlantılı bir biçimde anlattılar, yani toplumsal bağlamda kendiliğe vurgu yaptılar. Burada hem bireysel eyleyen olma konumu hem de toplumsal yapıdan bahsedildiğini belirtmemiz gerekir:

Özel olarak kendimden bahsederken, ilk defa bir şeyi yaparken nasıl rahatsızlık duyarsanız o şekilde, öncelikle ben rahatsızlık duyuyorum. Sonra kendimi sorguluyorum bunu neden yapıyorum, oraya neden gittim, bunu yapmak zorunda mıyım diye... 1974 olaylarından sonra toplumsal yapı değişince sendikaya girmeyi düşündüm. Bunu yapabilmek için iki aylık bebeğimi evde bir başkası ile bırakmalıydım ve bundan dolayı kendimi berbat hissediyordum, fakat sonra kendim için doğru olanı yaptığımı düşündüm... fakat bu bir mücadeleydi... (Kıbrıslı Türk katılımcı).

Kişisel farkındalık ve kendini tanımlama mücadelesi ile ilgili olarak bazı kadınlar tarafından ifade edilen bu anlayış, hem yaygın Kıbrıs kültürüne ve toplumsal cinsiyet sosyalleşmesine hem de “annelik” sorununa meydan okumaktadır. Birçok Kıbrıslı Rum kadın bireysel haz duygusunu çocuklarına atfediyor ve devletin kadın kimliğinde vurguladığı bir yön olan “iyi

anne” olmaktan mutluluk duyuyor. Fakat bu kadınlardan bazıları başkalarının ihtiyaçlarına ya da uzun çalışma saatlerine zaman ayırdıkları ve bundan dolayı kendi ihtiyaçlarını ihmal ettikleri için pişmanlık duyuyor. Kendileri ile ilgili soru sorulduğunda da kendilerini nasıl konumlandırabileceklerini bilemiyorlar. Annelik kişilikten daha yüce bir statü mü? Her ikisi bir arada nasıl var olabilir?

Çocuklarım küçükken öğlene kadar onlarla evde kalıyor, sonra da fabrikaya gitmek için evden çıkıyordum. Fakat çocuklarımı özel derse götürmeyi hiç ihmal etmedim ve şimdi ikisi de üniversite mezunu. Her gün onları arabayla eve götürüyorum, işe gidiyordum, ev ödevlerine yardım ediyor ve onların oyun oynayarak vakit geçirmelerini engelliyordum. Onlarla gurur duyuyorum. Fakat en büyük pişmanlığım günde 18 saat çalışarak kendime hiç vakit ayırmamış olmam. Özel yaşamım için hiç vaktim yoktu, sanki bir hırsızmışım gibi zaman çalmak zorundaydım. (Kıbrıslı Rum katılımcı)

Bir Kıbrıslı Türk katılımcı, üniversiteye başlayacağı zaman yaşadığı “daha acı bir deneyim”i aktardı. Komşular ve akrabalar ailesinin evine onu uğurlamaya gelmişler ama aynı zamanda yaşlanınca çok pişman olacağını söyleyerek kızını yurtdışına göndermemesi konusunda annesini ikna etmeye çalışmışlar.

Bir kadın komşu anneme gelerek “çok büyük bir hata yapıyorsun. Kızını burada yanında tutmalısın, biliyorsun ki o senin en küçük kızın ve sana bakmak için seninle kalması gerekiyor, onu uzağa gönderme” dedi. Kadınlar olarak yapmamız gerekenlerin bir sırası var: okula gideriz, sonra evleniriz, çocuk sahibi oluruz, onları evlendiririz ve onlara bakmaya devam ederiz vs. Toplumun sizden istediği gibi davranmıyorsanız işte o zaman baskılar başlıyor.

Başka bir Kıbrıslı Türk katılımcı toplumsal baskı deneyimini şöyle anlatıyor: “Tek başına yaşayamazsın; senin üstünde, dışarda daha büyük bir güç var ve sen de bu formüle uymak zorundasın, yoksa insanlar seninle alay ediyor.”

Kişi toplum içinde ete kemiğe bürünüyor. Üniversite eğitimleri sonrasında bile kadınlar Kıbrıs’a geri döndüklerinde ve kendi yaşamlarını kurmaya karar verdiklerinde hem aile hem de toplum baskısı başlıyor. Aile ve toplum, kadınlardan evlenmek, aile sahibi olmak, kendi kızlarını ‘koruyan’ anne olmak gibi kadının geleneksel rollerine uygun davranmalarını bekliyor. Dolayısıyla evden uzakta geliştirmeye çalıştıkları kişisel özerklik, kadınların geleneksel olmayan başarılarının, kimliklerinin ve yeteneklerinin takdir edilmemesi sonucu çöküyor. Kıbrıslı Türk katılımcılarımızdan biri bu durumu şöyle dillendiriyor:

Yurtdışında öğrenimimi tamamlayıp Kıbrıs'a geri döndüğümde, annemin beni evlendirme isteğine karşı çıktım. İşe girdim, ekonomik özgürlüğümü kazandım ve bekâr kalmaya karar verdim. Bu, annemin hiçbir zaman anlayamayacağı bir şeydi. Ne zaman arkadaşlarıyla bir araya gelse sadece bundan bahsediyorlar. Bunu konuşmasalar olmaz mı? Hayatıma bakıp benim bu şekilde mutlu olduğumu görececek yerde bu şekilde davrandığım ve böyle yaşamayı seçtiğim için beni eleştiriyor. Hayal kırıklığına uğradı çünkü toplumun “normal bir kadın”dan beklediği rollerin dışındayım.

İfade edilen başka bir görüş ise kadınların kendi güçlerini ve becerilerini kendilerinin göz ardı etmeleri ve bundan dolayı kendi kendilerine baskı uygulamaları. Kıbrıslı Rum bir katılımcının söylediği gibi: “Biz kadınlar olarak büyük bir güce ve birçok yeteneğe sahibiz fakat bunları gerçekten kullanmıyoruz. Bunun nedeni gündelik işlerden bıkararak günün sonunda ‘başkaları yapsın’ dememiz... Kapana kısılmış gibi bir çelişki yaşıyoruz.”

Erkek egemen bir dünyada kadınlar çoğunlukla bilinçli olarak, hem kadın hem de “başarılı” meslek sahipleri olarak hayatta kalmalarını sağlayacak davranış biçimleri ve özellikler ediniyorlar. Örneğin bir iş kadını olan Kıbrıslı Rum katılımcılardan biri kendini aşağıdaki gibi ifade etti ve bir anlamda üstteki yoruma yanıt vermiş oldu.

Kontrolü elimde tutmazsam hayatta kalamayacağımı öğrendim. Böylece, kadın ya da erkek, kim olduğuna bakmaksızın başkalarının üzerinde hâkimiyet kurmayı öğrendim. Önceleri nazik, romantik ve ayrıca hassastım fakat artık değilim. Kavgacı ve haklarımı talep eden biri olmayı öğrendim.

Kuaföre gitmek kadar basit de olsa kendileri için bir şeyler yapmaya cüret ettiklerinde suçluluk duygusu hissettiklerini ifade edenler de oldu. Bu duygudan kaçınmak için geleneksel ev hanımlığı rolüne geri dönmeyi tercih ediyorlardı:

Kuaföre gittiğimizde bile kendimizi suçlu hissediyorduk çünkü çocukları kocalarımıza bırakıyorduk. Ya onlara bakamazlarsa, ya çocuklar babalarına sorun çıkarırsa diye üzülüyorduk. Birçoğumuz bu suçluluk duygusuyla o kadar kendimizi hırpaladık ki eski aile değerlerine geri dönmeyi tercih ettik ve kızlarımızın, çalışmalarına izin vermeyen kocalarla evlenmelerini diledik.

Burada genel olarak gözlemlediğimiz şey, Kıbrıs'taki kadınların hâlâ kendileri için bir alan açma mücadelesi verdikleri ve kendilerini birçok role ve kimliğe sahip bireyler olarak gördükleridir. Yaygın algılayış hâlâ kadınların kendilerine atfedilen geleneksel rollere uygun davranmaları yönünde. Dolayısıyla da bu; bu rollerin ötesinde, suçluluk duygusundan arınmış bir şekilde toplumsal direniş ve aşağıdan/ yukarıdan baskı olmaksızın kişisel başarı ve kendini gerçekleştirme durumu söz konusu olduğunda kadınlar için durumu zorlaştırıyor.

Kendini tanımlamanın modern olarak algılanan yolunu seçtiklerinde, yani kendilerinden beklenenden fazlasını yaptıklarında kadınlar genellikle Kıbrıs'ta hâlâ güçlü bir kurum olan aile içinde bile yalnızlaştırılıyor ve marjinalleştiriliyorlar.

Avrupa Birliği ve Kıbrıslı Kadınlar

16 Nisan 2003'te Atina'da Avrupa Birliği ile Katılım Antlaşması'nın imzalanması Kıbrıs için tarihi bir andır. Bu bağlamda, biz de odak grup görüşmelerimizde Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliğinin Kıbrıslı kadınlar açısından ne anlama geldiğini tartışmanın önemli olduğunu düşündük. Yıllardır, resmi tartışmalar Kıbrıslı Rumlar arasında Avrupa Birliği hakkında olumlu düşüncelerin gelişimini destekledi.

Birçok politik tartışma Kıbrıs'ın AB'ye girmesiyle edineceği siyasi kazançlar ve güvenlik meseleleri etrafında odaklandı. Topluluk müktesebatına* uyum süreci birkaç yıl sürdü ve -ekonomik, siyasi ve toplumsal- bütün sektörleri içeriyordu. Katılım antlaşmasının imzalanması Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir zaferi olarak algılandı ve genellikle Kıbrıs Rum toplumunca kutlandı. Fakat, Kıbrıslı Türklerin çoğunluğu da bu durumu çözüme yönelik bir çaba ve Mayıs 2004 itibarıyla adanın yeniden birleşmesi için bir olanak olarak karşıladı. Fakat kadınlar Avrupa Birliği'nin işleyişi ve prensipleri hakkında ne kadar bilgilendirilmişti? Kadınlar ne bekliyordu? Kamusal tartışmalarda buna benzer sorular gündeme gelmedi.

Odak gruplarımızda, Latin kadınlar Kıbrıs'ın AB'ye girişini genelde olumlu karşıladılar ve Kıbrıs'ın bu durumdan kârlı çıkacağına inanıyorlardı. Fakat bunun Kıbrıslı kadınlar için ne anlama geleceğini sorduğumda karşıt görüşler vardı. Örneğin, bazıları bu durumun adadaki kadınların konumunu gerçekten etkilemesinin yıllar süreceğini ve bu etkinin ancak genç kuşak tarafından hissedilebileceğini söyledi.

Marunî kadınlar, AB'nin kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği (özellikle işyerindeki hakları önemli bir kazanım olarak görüyorlardı) ile ilgili yasalarına atıfta bulundular. Aslında kendilerine bu konuda verilen bilgiler toplumsal cinsiyet eşitliği gibi toplumsal meselelerden çok Kıbrıs sorunu ile ilgiliydi; bundan dolayı huzursuzdular. Yine de AB'ye girilmesiyle toplumsal, mesleki ve dini alanlarda eşitliğin sağlanacağını umuyorlardı. Azınlık haklarına daha çok önem verileceğinden ve kadın haklarının yine göz ardı edileceğinden endişeliydiler; bundan dolayı kendileri açısından en önemli konu olan toplumsal cinsiyet ve cemaat düzeylerindeki ayrımcılığın daha çok dile getirilmesi gerektiğine işaret ettiler.

Birçoğu, bu sürecin yürürlüğe girebilmesi için zaman ve çaba gerektiğini kabul ediyordu. Yeni yasaları kullanabilmek için onları anlamak gerektiğini ve bunun zorluğunu da vurguladılar. AB meseleleri ve talimatları hakkında devlet tarafından sistematik ve ayrıntılı bir bilgilendirme yapılmamasını eleştirdiler. Bunun sadece az sayıda seçkinin değil halkın anlayabileceği bir dil ve terminoloji kullanılarak yapılmasını istiyorlardı.

Ermeni kadınlar da bu konu ile ilgili bilgi eksikliğinden dolayı duydukları hayal kırıklığını ve Kıbrıs'ın AB üyeliğinin Kıbrıslı kadınlar, özellikle de Ermeniler için ne anlama geleceği konusunda daha çok bilgilenecek istediklerini ifade ettiler: “Bu konuda daha çok şey öğrenmeliyiz: Ben, cemaatimizi bu konuda bilgilendirmek üzere bazı bilgili kişileri aylık toplantılarımıza davet etmeyi düşünüyorum. Bilmeliyiz, aksi takdirde neden destekleyelim ki?”

Bu bilgisizlik ve zaman zaman da yanlış algılamalar yüzünden, Ermeni kadınlar Kıbrıs'ın AB'ye girişi ile kazanacakları konusunda şüpheli görünüyorlardı. Yine de, özellikle işyerinde gerçekleşecek bazı değişikliklerin faydalı olacağını vurguladılar. En önemlisi, AB'ye girişle birlikte azınlıklara ve diğer dini gruplara karşı ayrımcılık olmayacağını ve kendilerine diğer gruplarla eşit davranılacağını umduklarını belirttiler.

Tartışmalar sırasında bazı kadınlar tarafından vurgulanan ana kaygılardan bir tanesi de Ermeni soykırımıydı: “...Kıbrıs AB'ye girdiğinde Ermeni soykırımının Türkler tarafından kabul edilmesini sağlama konusunda sorunlarla karşılaşacağımızı düşündük. Bunun kabulü bizim için çok önemli. Bu konuda politikacılara ve diğerlerine sorular sordum... Fakat kimse bu konuda net değil...”

Benzer biçimde, Kıbrıslı Türk kadınlar da AB meseleleri ve daha özelde AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayan politikaları ve şiddet ve ayrımcılık gibi kadın meselelerine yaklaşımı hakkında yetersiz olarak bilgilendirilmekten şikâyetçi:

(AB'yi kastederek) Çok önemli bir evreden geçiyoruz. Anneme Avrupa Birliği ve kadınların oradaki rolü hakkında soru sorduğumda, şaşırıyor ve hiçbir şey bilmiyor. Bu çok normal; çünkü bu konuda bir şey duymamış ve kimseyle konuşmamış. Medyada da bu konuda hiçbir şey okumadık ya da duymadık. Biz bu sürecin bir parçası değiliz.

Onların da birçok sorusu vardı ve eğer siyasi bir çözüme ulaşırsa Avrupalı kadınlar olarak kazanımları ile ilgili bilgilenemenin önemini vurguladılar.

Kadınların şu anda Avrupa'daki konumunu bilmeliyiz. Bunu kendi durumumuzla bir karşılaştırma yapabilmek için bilmek zorundayız. Deneyecek ve onların standartlarına ulaşmaya çalışacak mıyız yoksa milli davamız yüzünden başka bir şey mi yapacağız? AB'ye girdiğimizde bir şeyler değişecek mi, eğer öyleyse bu ne kadar sürecek? Kadınlar bunun için ne yapabilir? Ben de eşit saygı görmek istiyorum, AB'ye girdiğimizde bunu elde edebilecek miyim? Benim derdim bu.

AB politikaları hakkında bilgi sahibi olunmamasına ve toplumsal yapıdaki değişikliklerdeki belirsizliklere rağmen belirli kazanımlar elde edileceğini tahayyül ediyorlar:

Daha çok iş imkânı olacak; tabii bu da her yönden insanları etkileyecek. Daha da önemlisi, bileceğim ki Avrupa vatandaşı olarak bir şey istediğimde bunu elde edebileceğim. Kişisel tercihlerimin ulaşamayacağı hiçbir şey olmayacak. Sistem tarafından bana bir şeyler dayatılamayacak. Kadınların tercih hakkı olacak ve ekonomik bağımsızlığımızı kazanabileceğiz.

Kıbrıslı Rum kadınlar da şüpheliydiler ve belirli konulardaki kaygılarını ifade ettiler. AB meseleleri ya da AB'ye girişin kendi gündelik yaşamlarına etkisi konusunda iyice bilgilendirilmediklerini kabul ettiler. Kıbrıslı Rum kadınlar da kendilerini bu sürecin ve kamusal tartışmanın bir parçası gibi hissetmiyorlardı:

Bütün erkek politikacılar, AB'ye girdiğimizde, kendilerinin anladıkları ölçüde, daha güvende olacağımızı söylüyorlar. Bu bizim hayatımızı nasıl değiştirebilir ki? Çokkültürlü bir toplumun kadın üyeleri olarak AB bizim hayatımızı pratikte nasıl değiştirecek? Bunu merak ediyorum. Kıbrıslılar ve kadınlar olarak bizim Avrupa Birliği'ne katkılarımız neler olabilir?

Ekonomik duruma dair kaygılarını da ilettiler. Ücretler artmadan fiyatların artacağından korkuyorlardı. Yasal meseleler hakkında bir şekilde bilgilendirilmişlerdi. Cinsel taciz ya da aile içi şiddet gibi konuları kapsayan yasaların uygulanmasının çok zor bir iş olduğunu savunuyorlardı. Çünkü bu; öncelikle kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili düşüncelerde değişikliği içeriyordu. Korkularına ve kaygılarına rağmen, Kıbrıslı Rum kadınlar iyimser görünüyordu: "Ne istediğimizi bildiğimiz sürece AB'ye girerek kazançlı çıkacağımıza inanıyorum. En çok da kadınlar ve gençler kârlı çıkacak... Artık, özellikle terfiler söz konusu olduğunda, işyerinde ayrımcılık olmayacak."

Genel olarak bütün cemaatlerden Kıbrıslı kadınlar, AB üyelik sürecini kadınların dışarıda bırakıldığı eril ve ataerkil bir proje olarak görüyor. Bütün kadınlar düzenlenecek seminerler, mitingler ve sürekli resmi olmayan toplantılar gibi yollarla bu konularda bilgilendirilmeyi

talep ediyorlar. Bütün Kıbrıslılar AB'ye giriş sonucunda oluşacak kazanımlar, fırsatlar, sorumluluklar ve pürüzlerle ilgili olarak doğru düzgün bilgilendirilme ihtiyacı duyuyor. Kadınlar da bu sürecin bir parçası olmak istiyor ve bu sadece evde ve kamusal alanda yeterli biçimde bilgilendirilirlerse gerçekleşebilir. Burada konuyla ilgili tüm otoritelere –devlet kurumları, siyasi partiler, medya, kadın kurumları ve STK'lara- bir mesaj yollanıyor. Her şeyden çok, sivil toplumun gelişim seviyesi büyük ölçüde halkın eğitim seviyesine ve halkın kendi geleceklere, sorumlulukları ve hakları konusunda bilgilendirilmelerine dayalı.

Şimdi de Kıbrıslıların yaşamındaki başka bir önemli olayı irdeleyelim: Kuzey'den Güney'e "geçişler" ve geri dönüşler. Bu, kadınlar için ne anlama geliyor?

“Geçişler” ve Öteki

23 Nisan 2003'te “iletişim ambargosu”nun beklenmedik biçimde kısmi olarak kaldırılmasıyla adanın hem kuzeyinde hem de güneyindeki toplumların kendi içlerinde ve birbirleriyle iletişimlerinde yeni bir dinamik oluştu. Yerel ve uluslararası medya bu siyasi ve tarihi olayı oldukça görünür kıldı. Yavaş yavaş çatışma kültüründeki ikikutupluluk yerini çoğul gerçekliklere, doğrudan deneyimlere ve karşılıklı etnik hikâyelere bıraktı. Kıbrıs halkı haftalarca, binlerce Kıbrıslının eski engelleri yıkarak ve belki de yeni engeller kurarak sınır çizgilerinden gidip gelmesini izledi. Eski bölünmenin her iki tarafında da birçok olumlu keşif yapıldı ve bunlar paylaşıldı. “Öteki”; bir yüz, isim ve hikâye edindi. İnsanlar neredeyse otuz yıldır evlerinde yaşamış olan Öteki'ni tanımak, kendi bıraktıkları mallarının ne durumda olduğunu görmek ve aynı zamanda resmi propaganda yüzünden “düşman” olarak algılanan Öteki'ne karşı gerçek duygularını ve tepkilerini yoklamak istediler.

Yeşil Hat'tın açılmasının öncesinde Kıbrıs Türk toplumunda büyük çapta gösteriler ve protestolar oldu. Kitlesele gösterilerde sırasıyla otuz ve yetmiş bin Kıbrıslı Türk (Aralık 2002 ve 12 Ocak 2003) açıkça, bu liderlik iktidarında yapılan uzlaşmalarda kendi siyasi, ekonomik ve sosyal çıkarlarının ve insani ihtiyaçların karşılanmadığını deklare ettiler. O haftalarda, “Çözüm Şimdi” ve “Avrupa Birliği'ne Giriş” adlı halk platformları da aynı hedefleri paylaşıyordu. Yaygın sloganlar arasında “bu vatan bizim” ya da “Ne Türküz ne Rumuz, Biz Kıbrıslıyız”, “AB ve birleşmeden yanayız” vardı. Bu, Kıbrıslı Türk sivil toplumunun kutuplaşmadan ve düşmanlık oluşturmadan uzlaşmayı arzu ettiğinin göstergesidir.

Geçişlerle ilgili genel bir coşkuya rağmen bütün toplumlardan insanlar arasında, geçişlerde pasaport göstermeleri gerektiği için diğer tarafa geçmeyecek olanlar da vardı. Geçişler

meselesi ile ilgili olarak, araştırma projemizdeki kadınların tepkileri farklılık gösteriyordu. Örneğin bazı Marunî kadınlar “geçişler” sırasında Kıbrıslı Rumların ikiyüzlülüğü ve çifte standartlılığından bahsettiler. Yeşil Hat’ın açılmasından önce bazı Kıbrıslı Rumlar, Marunî ailelerin Kuzey’de hapsedilmiş akrabalarını askeri yetkililerce verilen izinle ziyaret etmelerini ve Türk otoritelerine bir Kıbrıs pound’u ödemelerini eleştiriyorlardı: “Şimdi görüyoruz ki binlerce Kıbrıslı Rum Kuzey’deki kumarhanelere gitmek ya da lüks otellerde kalabilmek için Kuzey’e geçiyor ve bir zamanlar bize dendiği gibi onlara ‘hain’ denmiyor. İşte bu ikiyüzlülük.”

Diğer bazı Marunîler ise öteki tarafa geçme konusunda psikolojik ve politik olarak kendilerini rahat hissetmiyor; dolayısıyla aileler bu konuda bölünüyor:

Kocam Karmakides Köyü’nden ve oraya gitmekten zevk alıyor; bense hoşlanmıyorum, çünkü onun köyünün hemen yanındaki kendi köyüme, Aya Marina’ya gidemiyorum. Çünkü köyüm askeri kampa dönüştürülmüş. Kişisel olarak bunun haksızlık ve hak ihlali olduğunu düşünüyorum. Köyümün önünden geçiyorum ama oraya gidemiyorum. Bu koşullar altında geçişleri desteklemiyorum. Tabii Karmakides, orada Marunîler olduğu için daha farklı. İnsanların oraya turistik amaçlarla gitmesini doğru bulmuyorum.

Diğer Marunî kadınlar turist olarak gitme konusunda rahatsızlık duymuyorlar. Daha önce hiç gitmedikleri ya da deneyimlemedikleri, sadece aile hikâyelerinde duydukları bu yeri, Kıbrıs’ın öteki tarafını, çocuklarına göstermek için gidiyorlar. Bazıları şu görüşü savunuyor:

Yakınlaşma olmadan ötekini tanıyamayız. Onlar (Kıbrıslı Türkler) da bizim gibi insanlar ve barış içinde bir arada var olmayı öğrenmeliyiz. Bazen Rumlardan aldığım tepkilerin karşılaştığım Türklerinkinden daha kötü olduğunu söyleyebilirim. Çözüme ihtiyacımız var. Fakat eğer Rumlar çocuklarını aile büyüklerinin köylerine götürmezlerse o zaman yeni kuşaklar geri dönmek istemeyecek, ilgilenmeyecekler bile. “Bu toprakların hepimize ait olduğu” duygusu yavaş yavaş yok olacak.

Diğer bazı Marunîlere göre, kısmi açılış, kontrol noktalarındaki aramalarda son otuz yıldır yaşadıkları taciz, geciktirmeler ve aşağılamaya kıyasla daha az sorun yaşamaları anlamına geliyor. “Bu zamana kadar gerçekten bir işgal vardı; fakat şimdi Apostle Andreas’a, Bellapaix’a, Girne’ye (Kuzey’deki yerler) gidebiliyorum ve kendimi çok da kötü hissetmiyorum” diyor ailesi “sınırlı bölgede kalmış” (1974 Savaşı’ndan sonraki ateşkesten sonra orada kalmışlar) katılımcılardan biri.

Diğer Marunî kadınlar bütünüyle şüpheli değil ve geçişlerle ilgili olumlu şeyler söylüyorlar. Marunî köylerinin yeniden hareketlenmesini ve cemaatin bir araya gelmesini sağlayabilecek olumlu bir adım olarak görüyorlar. Geçişler sayesinde Kıbrıslı cemaatlerin birbirlerine yakınlaşacağına inanıyorlar. Karşılıklı ziyaretler, kahvehanelere gitmek, birbirlerinin düğün ve cenazelerine katılmak gibi beraberce yapılabilecek şeylerle hayat normalleşecek. Bazıları karma köylerde yaşadıkları zamanlardan Kıbrıslı Türkleri tanıyor. Bir kadın, çokcemaatli bir buluşmada Kıbrıslı Türklerin düğünlerini kutlama deneyimini gayet canlı bir biçimde anlattı:

Ağustos'un 15'indeki dini bayramda köyümüz Karmakides'e gittik. Köyün yanındaki köy karma bir köydü. O köydeki Türk köylüler "orada sıkışmış kalmış" Marunî akrabalarımıza yardım etmişlerdi, onlarla ahabap olmuşlardı... yakın zamanda da o köyde bir düğün olmuştu. Adam inşaatçıydı ve her ihtiyaç duyduklarında aileme yardım etmişti. Düğününe ailemi de davet etmişti; hep birlikte gittik. Düğünde özellikle düğün kutlaması için Kuzey'e geçmiş bir sürü Kıbrıslı Rumla karşılaştık. Farklı toplumlardan bir sürü insanın dostluğu yüceltmelerini ve birlikte kutlama yapmalarını görmek çok etkileyiciydi. Bunu, birkaç ay önce düşünmek bile imkânsızdı.

1963'teki etnik şiddetten ve 1964'te Yeşil Hat'tın çizilmesinden önce Kuzey Lefkoşa'da çok büyük bir Ermeni kesim vardı. Bu Ermeni evlerinden birkaç tanesi restoran veya kültür merkezine dönüştürüldü. Bazı Ermeni kadınlar neredeyse kırk yıl önce zorla terk etmek zorunda kaldıkları evlerini görme gücünü toplayarak Kuzey Lefkoşa'ya gitti. Bazıları ise gitmeyi reddetti, çünkü sanki yabancı bir ülkeye gidiyormuş gibi pasaport göstermek istemiyorlardı. Bazıları bir çözüm bulunana kadar gitmemeyi tercih etti.

Bazıları, özellikle gençler, Kıbrıslı Türkler neye benziyor diye meraklarından geçiş yaptılar. Lefkoşa'ya ve Girne'ye gittiler ve oradaki Kıbrıslı Türkler ve "yerleşimciler"le (Türkiyeli Türkler) tanıştılar. Aralarındaki farkı söyleyebiliyorlardı. Kıbrıslı Türkleri çok daha dost canlısı bulmuşlardı; bazı yaşlılar Rum diyalektiyle konuşuyorlardı.

"Girne Limanı'na gittim. Çok güzel bir yer olduğunu duymuştum ve kendim görmek istedim. Ne yazık ki çok uzun süremedi ama tekrar gideceğim" diyor genç bir Ermeni. Ayrıca, okulunda (English School) bazı Kıbrıslı Türk öğrenciler olduğunu ve onları yakından tanımak için sabırsızlandığını ekliyor. Başka bir genç Ermeni de kişisel olarak Türklerden bir zarar görmediğini, Öteki'ni kendi başına keşfetmek için gittiğini söyledi. Bu geçişlerin her ne kadar çözüm oluşturmayacağına inansa da "bu geçişlerin olumlu etkisinin avantajlarını kullanmalıyız; çünkü gelecekte insanlar yakınlaştıkça daha iyi sonuçlar alacağız," dedi. Bazı

Ermeniler ise hem pasaport nedeniyle hem de okulda Türklerden korkan arkadaşlarından duydukları şeylerden dolayı gitmek istemiyor.

Varoshia'da (Famagusta'daki yeni bir şehir) yaşayan bir Ermeni kadın, çocuklarına evlerini ve kocasının gittiği ve korosunun üyesi olduğu kiliseyi göstermek için iki kez geçiş yapmış. Mahallesini çok kötü şartlar altında, bombalanmış ve terk edilmiş halde görünce yıkılmış. Kilisenin de müzeye ve camiye çevrildiğini görmüş.

Yaşlı kadınlar işyerinde, İngiliz okulunda ya da Amerikan akademisinde iken Kıbrıslı Türklerle olan iletişimlerini hatırlıyor. Birçok Ermeni hâlâ Türkçe konuşuyor. Geçişlerin insanların birbirini tanmasını sağlayacağına ve böylece birçok korkutucu ve olumsuz klişenin yavaş yavaş değişeceğine inanıyorlar. Bazıları ise, geçişleri Kıbrıs Türk liderliği tarafından kurulan bir "tuzak" olarak tanımlıyor.

Kıbrıslı Latin ve Rum toplumlarından kadınlar da pasaport gösterme konusunda benzer hislere sahipler ve geçişleri bir çözüm olarak görmüyorlar. Mülteci erkeklerle evli olan Latin kadınlar kocalarının aileleri ile dayanışma içine girmemeyi tercih ediyorlar. Diğerleri ise kapıların açılmasını olumlu bir jest olarak görüyor ve 1974'ten önce Girne'de yaşayanlar gitmeyi tercih ediyorlar ama bu konuda karışık hisler besliyorlar:

1974'te her şeyimizi kaybettik. Bu tarafta (Güney'de) hiçbir şeyim yok. Bütün mal varlığım Kuzey'de. Mayıs'ta kızım ile beraber gittik ve evimi "ziyaret" ettik. Şimdi orada Limasol'den (Güney'den) Kıbrıslı Türk bir aile kalıyor. Bana çok iyi davrandılar. Kendimi tanıttım; birlikte kahve içtik. Evi değiştirmişler, ikiye bölmüşler. Bunun nedenini sorduğumda "evet, yakın zamanda tamirat yaptırдық, evin bize ait olduğuna dair 'hükümet'ten tapu alabileceğimize emin olmak istedik. Tapu evraklarını alınca da iki evimiz olsun istedik çünkü iki kızımız var," dediler. Şimdi orada yaşamak imkânsız, bunu görüyorum. Sadece veda etmek istedim. Kıbrıslı Türkler de Limasol'deki evlerinde yaşayamazlar, çünkü onların evi de fabrika haline geldi. Yeni gerçeklik bu. Girne'de Türklerle birlikte yaşamakla ilgili bir sorunum yok. Fakat bazen neden politikacıların yıllarca bize bütün mülteciler köylerine ve kasabalarına geri dönmedikçe çözümü kabul etmeyeceklerini söyleyip durduklarını merak ediyorum. Kendi kendime soruyorum, bu nasıl olabilir? Gerçeği kökünden görmemiz gerekiyor.

Bu kişi, Kuzey'deki malları karşılığında tazminat kabul edeceğini ve Güney'de kalacağını da sözlerine ekliyor.

Odak grubumuzdaki bütün Latin kadınlar, cemaatler arasında ve gündelik yaşamda insanlar arasında daha çok iletişim olması fikrini destekliyordu. Birçoğu, Kıbrıslı Türk ve Ermeni sınıf arkadaşlarını hatırlıyordu. Yine de arkadaşlarının birçoğu Kıbrıslı Rum toplumundan.

Kıbrıslı Türk kadınların çoğunun Kıbrıslı Rumlarla ilk bağlantısı 23 Nisan'da kapıların açılmasından sonra olmuş. Birçoğu bu fırsatı değerlendirerek geçiş yapmış ve eski arkadaşlarıyla buluşmuş. Bazı katılımcıların aileleri önceden karma köylerde yaşıyor ve Kıbrıs diyalekti ile konuşuyormuş; fakat genç kuşaklar bu deneyimleri paylaşmıyor. Bazıları ise 1963'teki ve 1974'ten önce Kıbrıslı Rumlarla yaşanan acı ve şiddet dolu olayları hatırlıyordu. Hâlâ korkuyorlardı ve bu yüzden geçiş yapmayacaklardı.

1974'ten önce bile olaylar oluyordu. Kıbrıslı Rum erkekler Polis'e (adanın batı tarafı) yakın olan köyümüze gelerek insanları tutukluyorlardı. Bu erkekleri köyün okulunda topluyor ve aç susuz orada tutuyorlardı; güvenliklerinden endişeliydik. Farklı yönlerden silah sesleri duyuyorduk... Hepimiz korku doluyduk. İşte bu nedenle Kıbrıslı Rumlardan hepimiz nefret ediyoruz.

Kıbrıslı Türk kadınların çoğu geçişler konusunda pek de heyecan duymuyor. Bir kısmı Pafos bölgesindeki evlerini ziyaret etmiş, ancak geçmişteki korkuların acı hatıraları hâlâ canlı olduğu için ayrı yaşamayı tercih ediyorlar. Barışın sağlanmasının çok uzun zaman alacağına inanıyorlar.

Deneyimler ve Öteki'ni algılama konusunda da kuşak farklılığından söz edebiliriz. Kıbrıslı Rumlarla kötü deneyimler yaşamamış, onlarla üniversite eğitimleri sırasında yurtdışında tanışmış olan genç Kıbrıslı Türkler daha farklı bir bakış açısı ve gelecek düşüne sahip:

Kıbrıslı Rumlarla ilk defa görüşmem İngiltere'de oldu. Onlarla aynı yerde kalyorduk. İlk başta önyargılıydım ama sonra birlikte bir şeyler yapmaya başlayınca aramızda hiçbir sorun olmadığını fark ettim. Bunların çoğunun ailelerimiz, öğretmenlerimiz tarafından bize anlatılanlar ya da televizyonda izlediklerimizle oluşan önyargılar yüzünden olduğu sonucuna vardım. Bir şeyler paylaşmaya başladıkça, örneğin birlikte yemek yiyip sinemaya gidince, birlikte ders çalışınca fark ediyorsunuz ki Öteki bizden farklı değil. Kültürü ele alırsak birçok şey ortak. Örneğin aynı tarz müzikten hoşlanıyoruz, aynı pub'lara gitmek istiyoruz. "Sınırlar" açıldığında karşı tarafa geçtiğimde hiç rahatsızlık duymadım. Ben savaş zamanlarını yaşamadım; dolayısıyla kötü anım yok. Bu deneyimleri annemle ya da büyüklerimle paylaştığımda beni anlamıyorlar ve sürekli niye korkmadığımı soruyorlar. Korkmuyorum işte!

Bütününe baktığımızda, Kıbrıslı cemaatlerin kadınları geçişlerle ilgili konuşurken çok farklı sesler çıkarıyor. Bazıları resmi siyasi anlatıyı yeniden üretirken kimileri bu anlatılara karşı çıkıyor ve kendi deneyimlerine ve yeni olanaklara bakıyor. Her iki tarafta da resmi politikanın tıkanıklığına rağmen kurulan ilişki dinamiği hâlâ sürüyor.

Genel Gözlemler

Bu araştırma projesinin bulguları Kıbrıslı kadınların deneyimi ile ilgili çeşitli gerçekleri açığa çıkardı. Bu gerçeklikler benzer biçimde kişisel, kişiler arası, çoğul-cemaatsel ve kamusal düzeylere atıfta bulunuyor. Kıbrıs'taki durum, tıpkı farklı topluluklardan Kıbrıslı kadınların kendi deneyimleri üzerinden aktarıldığı gibi karmaşık ve çokkatmanlı. Bu çeşitlilik, kişisel özerklik ve kişisel gelişim; evlilik, aile, eğitim ve din kurumları; politikası, Avrupa Birliği dinamiği ve Yeşil Hat'tın kısmi olarak açılmasıyla 'Öteki' meselesi gibi hem özel hem de kamusal konularda onların bireysel görüşleri, anlayışları, değerleri ve öncelikleriyle ifade ediliyor.

Çatışma kültürlerinde toplulukları homojenleştirme, onların karmaşıklığını idrak edememe ve dolayısıyla yanlış algılar ve stereotipler yaratma gibi eğilimler söz konusudur. Bulgularımızda, heterojenlik ve çoğul sesler, çoğulcu ve çokkatmanlı bir toplum yaratmamıza yardımcı olacak bir etken ve zenginlik olarak ortaya çıktı. Bu amaçla, öznelerimiz hem resmi hem de gayri resmi eğitimin rolüne sürekli olarak vurgu yaptılar. Egemen grup tarafından tanımlanan milli dava gerçeği, kültürel ve sosyal marjinalleştirmeye ve hatta yok olmaya maruz kalan küçük cemaatlerin ihtiyaç ve kaygılarının çoğunlukla yanında yer alan bir yan etmendi.

Çatışma kültürlerinde göz ardı edilen bir başka gerçek ise cemaat yaşamındaki iç ayırım. Bunun bütün cemaatlerde çok güçlü olduğunu, ancak sınıf, yaş, ideoloji, eğitim ve Öteki ile ilişki açılarından belirgin farklılıklar gösterdiğini gözlemledik. Örneğin, genç Ermeni kadınlar cemaat içinden evlenmek üzere sosyalleştiriliyor ve cemaatin devamlılığını sağlama konusunda sorumluluğu olduğunu hissediyor. Birçok Marunî ve Ermeni kadın odak grup söyleşilerinde eğitim sisteminde ve Kıbrıslı Rum öğretmenlerin tutumlarında hem bireysel hem de cemaat olarak ayrımcı pratikleri ve önyargıları çok keskin biçimde deneyimlediklerinden bahsettiler. Buna ek olarak Ermeni kadınlar Rum Ortodoks kilisesinin dinle ilgili ayrımcılığını ifade etti. Birçoğu bu durumun Kıbrıs'ın AB üyeliği ile birlikte değişip değişmeyeceğini merak ediyordu.

Bütün kadınlar, cemaatler arası iletişim ve bağlantı eksikliğinin diğer meselelerin yanı sıra Kıbrıs sorununun büyümesine ve sosyal sorunların ve kadın sorununun marjinalleşmesine yol açtığına katılıyorlardı. Bu; karşılıklı anlayış ve güven tesis etmek için yakınlaşma ve cemaatler arası bağlantı politikasına -ki bunlar gelecekte birlikte var olma ve barış sürecine katkıda bulunacak etmenler- kadınların destek verdiği bulgusuyla örtüşüyor. Bazı Marunî kadınların ifade ettiği gibi: “yakınlaşma olmadan Öteki’ni tanımamız mümkün değil. Onlar da (Türkler) bizim gibi insanlar ve bizler barış içinde bir arada var olmayı öğrenmeliyiz.”

Odak grup tartışmalarında, eğitim müfredatı, eğitim sistemi ve kullanılan ders kitapları; egemen grup tarafından tanımlanan “düşman kurgusu”nu ve Kıbrıs’taki diğer cemaatleri görünmez kılan milli anlatıyı yeniden üreten ve destekleyen mekanizmalar olarak görüldü. Azınlık cemaatlerindeki kadınların çoğunluğu başka ders kitaplarında kendi tarihlerinin ve kültürlerinin yer almamasına ve bu durumun önyargılara, ayrımcılıklara ve dışlanmaya yol açtığına özellikle vurgu yaptı.

Birçoğu, Kıbrıs sorunu ile bağlantılı olarak, Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne girişinin; eğitim, kadın meseleleri ve kadınların kamusal yaşama aktif katılımlarının teşvikinde rol oynayabileceğini belirtti. Fakat bunun olabilmesi için kadınlara ve genel olarak kamuya, tüm cemaatlerce anlaşılabilir bir dilde sistematik bilgi aktarımının sağlanması gerektiği vurgulandı.

Bazı Genel Öneriler

Bu çalışmadan çıkan önemli bir sonuç kadın sorununa dair kamu bilincini değiştirme gerekliliğidir. Bu makalede açıkça ortaya konan çözümler, Kıbrıslı kadınların en az Kıbrıs sorununu çözmek üzere sarf edilen uluslararası çabalar kadar önemseydiği bu meseleler üzerine kamusal tartışma eksikliğinin altını çizmektedir. Toplumsal cinsiyet meselesi üzerine kamu bilincindeki değişiklikler derken devletin aktif katılımından, devlet kurumlarının, STK’ların ve medyanın bu işin bir parçası olması gerekliliğinden bahsediyorlar. Daha özel olarak, STK’lar farklı yaşlardan kadınları ilgilendirebilecek ve farklı cemaatlerden kadınların başarı öykülerini gündeme getirecek böylesi kamusal toplantılar, gayri resmi buluşmalar, kültürel etkinlikler ve seminerler düzenleyebilir. Bir başka faaliyet de sanatçı kadınların ve yaratıcı zihinlerin tartışabileceği ve çalışmalarını sunabileceği yıllık bir festival olabilir. Böylesi faaliyetler kamu sektörü ve uluslararası STK’lar tarafından finanse edilebilir ve Avrupa Konseyi ya da üniversiteler tarafından desteklenebilir. Kadınların güçlenmesi üzerine seminerler ve toplumsal cinsiyet bilinci konusunda eğitimler; kadın-erkek stereotiplerini ayırt etmek, bunların sınıf ve etnisite ile nasıl kesiştiğini ve tüm vatandaşlarına eşit olanaklar

öneren sivil toplumun gelişimini engelleyici etmenler oluşturduğunu görmek açısından önemlidir.

Hem kamusal hem de özel hayatta kadınların görünür olmaları ya da nasıl resmedildiği konusunda değişimin temsilcisi olan kitle iletişim araçları, yaşamın her alanında kadınların güçlenmesi ve görünür kılınması için olumlu bir biçimde kullanılabilecek mekanizmalardır. Kadınların kamu yaşamında ilerlemesi için STK'lar, kamu kurumları ve medya ile ortaklaşa seminerler düzenleyebilir. Kıbrıslı gazeteciler ve kadınıyla erkeğiyle medya çalışanları, değişimi etkilemede toplumsal cinsiyet mevzuları, kullandıkları dil –ki bu dil cinsiyetli bir dildir- ve cinsel içerikli ya da aşağılayıcı kadın imgelerinden kaçınma konusunda duyarlı olmak zorundadır. Kadınlar ve erkekler tarafından yürütülecek ve yönetilecek yeni programlar bu hususta çok faydalı olacaktır. Bir Kıbrıs Rum televizyonunda, savunma ve finans konularını tartışan bir programda hiçbir zaman bir kadın göremezsiniz. Dolayısıyla geniş kitleler alternatif bakış açılarından ve ihtiyaçlardan yoksundur.

Devlet ve kurumları da cinsiyetlidir. Yanlış algılar ve ötekinin görünmezliğindeki ana etmen olarak resmi eğitim tartışılmıştı. Bunun çözümü hem müfredatta hem de ders kitaplarının - özellikle de tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarının içeriğinde değişikliktedir. Öğretim yöntemleri, demokratikleşme meseleleri ve hoşgörü, farklılığa saygı ve kendinin ve Öteki'nin kültürüne saygı gösterme gibi değerlerin yüceltilmesi “Ötekilik”le birlikte yaşamının öğrenilmesidir. Bunda da devlet, uyuşmazlık çözümü uzmanları ve STK'larla ortaklaşa sorumluluk almalıdır. Toplumsal cinsiyet meseleleri ile ilgili yeni kitaplar, çokcemaatli edebiyat kitapları, AB üzerine basitleştirilmiş kitaplar, ilk ve ortaöğretim düzeyindeki tüm öğrencilerin ellerinde olmalıdır. Anaokulundan üniversite düzeyine kadar toplumsal cinsiyet dersleri verilmelidir.

Çokcemaatli STK'ların kurulması, kadınların bahsedilen ortak kaygı ve ihtiyaçlarına cevap vermek ve Kıbrıs'ın çokkültürlü dokusunu toplumsal cinsiyet perspektifinden görünür kılmak için ortaya konan başka bir öneridir. Böyle bir STK, yakınlaşma duygusu ve sivil kimliği daha da güçlendirecek belirli faaliyetleri ve kadınların katkısını yönlendirebilir. Buna ilaveten kadın adaylar için partiler üstü bir forum olarak işlev görebilir ve seçim kampanyaları ya da bugün siyasi parti aygıtlarına bırakılan etkinlikler sırasında destekleyici bir ortam sağlayabilir.

Son olarak, diğer Kıbrıslı kadın grupları ve toplumsal cinsiyet meseleleri üzerine sürekliliği olan araştırma ihtiyacı, değişimin gerekli olduğu alanları saptamak ve bunları makro düzeye

ve hepimiz için daha iyi bir dünya yaratma amacıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın meselelerine dair küresel gündeme taşımamızda büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Anthias, F. (1989). Women and nationalism in Cyprus. *Women, nation-state*. (Yay. Haz. N. Yuval Davis ve F. Anthias). Londra: Macmillan.

Baker-Niller, J. (1976). *Toward a new psychology of women*. Boston: Beacon Press.

Belenky, F. M. vd. (1986). *Women's ways of knowing, the development of self, voice and mind*. New York: Basic Books.

Cockburn, C. (2004). *The line. women, partition and the gender order in Cyprus*. Londra, New York: Zed Books.

EDI (United Democrats). (2006). *Women in public life* (Rumca). Nicosia: PrintWays.

Hadjipavlou, M. (2003). Inter-ethnic stereotypes, neighbourliness, separation: Paradoxes and challenges in Cyprus. *Journal of Mediterranean Studies* 13 (2), 281-318.

Hadjipavlou, M. (2004). *Women in the Cypriot communities*. Nicosia: Printways.

Hadjipavlou, M. (2006). No permission to cross: Cypriot women's dialogue across the divide. *Gender, place and culture* 13 (4), 329-352.

Harding, S. (1986). *The science question of feminism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

hooks, b. (2000). *Feminist theory: From margin to center* (2. b.) Cambridge, MA: South End Press.

Janeway, E. (1971). *Man's world, woman's place: A study in social mythology*. New York: William Murrow & Co. Inc.

Mathiopolou, M. (1995). *The end of democracy in Bonn* (Rumca). Atina: Politiki New Synora.

Ortner, S. (1974). Is female to male as nature is to culture. *Woman, culture and society*. (Yay. Haz. Rosaldo M. and L. Lamphere). Stanford: Stanford University Press.

Sharoni, S. (1995). *Gender and the Palestinian-Israeli conflict*. Syracuse University Press.

Sylvester, C. (1989). Patriarchy, Peace and Women Warriors. *Peace: meanings, politics, strategies*. (Yay. Haz. L. Rennie Forcey). New York, Westport CN, Londra: Praeger.

The Personal Narrative Group (Yay. Haz.). (1989). *Interpreting women's lives: Feminist theory and personal narratives*. Indiana: Indiana University Press.

Ticker, J. A. (1992). *Gender in international relations*. New York: Columbia University Press.

* Kıbrıs Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Bölümü, E-posta: mariat@ucy.ac.cy

* Bu yazının bir bölümü, 5-7 Mart 2004 tarihinde Intercollege, Lefkoşa, Kıbrıs'ta gerçekleşen, benim de konuşmacı olduğum "Gender in the Mediterranean: Emerging Discourses and Practices" (Akdeniz'de Toplumsal Cinsiyet: Beliren Söylemler ve Pratikler) başlıklı uluslararası konferansta ve ayrıca Temmuz 2006'da, İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndeki Kültürel Çalışmalar Birliği konferansında sunulmuştur.

* *acquis communautaire*: Topluluk müktesebatı, AB ile birlikte tüm üye ülkeleri bağlayan ortak hakların ve yükümlülüklerin vücut bulduğu bir bütündür. (ç.n.)